

TYTÖNTYLLERÖ JA POJANJOLPPI SUOMESSA JA VIROSSA

Marja Leinonen
Helsinki

Kokkuvõte. Artikkel käsitleb deskriptiivset (koloratiivset) nominaaltarindit eesti ja soome keeles, mille süntaktiline sõltuvussuhe on normaalsega vastupidine: atributiivne genitiiv väljendab referendi denotatiivset tähendust ja põhisõna kirjeldab seda.

Kirjeldusega on tavaliselt seotud pejoratiivsed, hellitlevad või muul viisil hinnangulised nüansid. Artiklis tutvustatakse kõigepealt soome keele vastavaid uurimusi, seejärel selle artikli tarbeks kogutud materjali ning selle võrdlust indoeuroopa keelte süntaktiliselt ja semantiliselt sarnaste tarinditega.

Lisaks tutvustatakse soome ja eesti keeles esinevat deskriptiivset verbaaltarindit, milles põhiverbi tähendust kannab infiniitiv, kusjuures deskriptiivverb (mida vahel nimetatakse ka ideofooniks) on finiiitses vormis.

Märksõnad: soome keel, eesti keel, adnominaalne genitiiv, ümberpööratud sõltuvussuhe, deskriptiivine tähendus

1. Johdanto

Nominaalinen koloratiivinen rakenne adnominaalin genetiivin kera on fennistiikassa tunnettu, joskaan ei pitemmäti tutkittu. Kysymyksessä on rakenne, jota havainnollistavat otsikon esimerkit. Tarkoituksenani on seuraavassa esitellä rakennetta, sen semantiikkaa ja stilistiikkaa suomen kielessä keräämäni aineiston perusteella, sekä verrata sitä viron vastaavaan ilmiöön käännösvastaineiden avulla. Vertailun vuoksi esitän eräitä indoeurooppalaisten kielten läheisiksi katsottavia esimerkkejä. Koska olen löytänyt vain jälkimmäisten osalta syntaktis-semanttista tutkimusta, esittelen sen johdannoksi varsinaiselle esimerkistölle kohdassa 2.

Adnominaali genetiivi toimii suomen kielessä useissa funktioissa, joista oman ryhmänsä muodostaa ns. definiitiivinen gene-

tiivä, esim. *Turun kaupunki, Atlantin valtameri, Huttusen perhe, suomen kieli* jne. Toistuvana määritelmänä esitetään eri lähteissä se, että genetiivi ja sen pääsana ovat samaan viittaavia, genetiivi nimeää käsitteen, joka sisältyy jälkimmäisen nominatiivin merkitysalaan ja genetiivi määrittää tarkemmin sen laadun (Tunkelo 1908: 48, Penttilä 1963: 333 ja Jaakola 2004: 144). ISK mainitsee genetiivirakenteen appositioyhdyssanojen kohdalla: näissä alkuosa ilmaisee yhdyssanan tarkoitteen neutraalisti ja jälkiosa, yleensä deskriptiivinen tai muu affektinen sana, kuvailee sitä: *äijänkäppänä, pojankloppi, veneenrohjo, hännäntöpö, puunkuvatusta, toimittajanpaska, työnhuiskale, nupunpeijakkaat*. Vaihtoehtoisena rakenteena on samaa merkitsevä sanaliitto *pojan kloppi*. Edelleen, joillakin näistä appositioyhdyssanoista on myös nominatiivialkuinen variantti, esim. *kivenjärkäle – kivijärkäle, piipunnyä – piippunnyä* (ISK 2004: 408).

2. Käänteinen dependenssirakenne

Otsikoidun mallisten rakenteiden tutkimusta löytyy vähän. Indoeurooppalaisten germaanisten ja romaanisten kielten syntaksiltaan ja semantiikaltaan ristiriitaisia rakenteita on käsitellyt A. Foolen (2004). Esimerkkinä latinasta toimii *monstrum mulier-is* (hirviö-Nom nainen-Gen) 'naisen hirvitys', jollaisesta romaaniset kielet ovat hänen mukaansa perineet preposition kera muodostuvan rakenteen:

Ranska: *un diable d'homme* (IndefArt paholainen Prep mies) 'miehen piru',

cet idiot de ton frère (tämä idiootti Prep sinun veli) 'tuo veljesi idiootti';

Italia: *una bestia di avvocato* (IndefArt peto Prep lakimies) 'lakimiehen peto';

Portugali: *una joia de universidade* (IndefArt helmi Prep yliopisto) 'yliopiston helmi, yliopisto kuin helmi'.

Germaanisten kielten vastaavia rakenteellisia esimerkkejä ovat:

Englanti: *a barn of a place* (IndefArt lato Prep IndefArt paikka) 'paikan lato, paikka kuin lato',

a bear hug of a welcome (IndefArt karhunhalaus Prep Indef Art tervetuliaistoivotus) 'tervetuliaistoivotuksen karhunhalaus';

Saksa: *ein Engel von einer Frau* (IndefArt enkeli Prep IndefArt-Dat nainen) 'nais(en)enkeli, nainen kuin enkeli',

dieser Trottel von einem Mann (tämä idiootti Prep IndefArt-Dat mies) 'tuo miehen idiootti, idioottimies';

Hollanti: *zijn twee apen van kinderen* (hänen kaksi apinat Prep lapset) 'hänen kaksi lapsiapinaansa',

een schat van een kind (IndefArt aarre Prep IndefArt lapsi) 'lapsi-aarre, aarre lapseksi'.

Saksassa, jossa periaatteessa olisi mahdollista käyttää genetiivisijaa, sellainen ei tässä tapauksessa käy. Prepositioliaseke ikään kuin "luo etäisyyttä" referentin ja vertauksen välille. Foolen mainitsee myös suomen kielen rakenteen *pojan nulikka* 'a rascal of a boy', mutta toteaa vain, että se on syntaksiltaan erilainen. Lisäksi hän antaa esimerkin toisesta rakenteesta, *piru mieheksi* 'a devil of a man', selvittämättä kuitenkaan näiden eroa. Jotakin samankaltaisuutta hän näkee myös turkin rakenteessa, joka turvautuu possessiivisuuden merkintään (Foolen 2004: 81–95).

Foolen löytää käsittelemistään englannin, ranskan, saksan ja hollannin ilmauksista kahdenlaista motivaatiota. Tavallisesti metaforinen NP toimii predikaatiivina lauseessa:

1) IndefArt + N + metaforinen N + IndefArt + N: *He is a bear of a man* 'Hän on karhu mieheksi'.

Tällaisessa kuvauksessa referentin laatu edustaa tiettyä äärimmäistä astetta referentin ja metaforaksi valitun entiteetin ominaisuudessa.

Toisessa tyypissä NP on definiittinen tai ilman determinoijaa:

2) DefArt/nolla N + loukkaava/hellittelevä N + DefArt + N/IndefArt + N: *cet idiot de ton frère* 'tuo idioottiveljesi'

Lauseessa esitetään tietty emotionaalinen suhtautuminen referenttiä kohtaan, ja NP:llä on siinä argumentin rooli. (Foolen 2004: 94–95).

Muutama ei-indoeurooppalaisia kieliä koskeva tutkimus on törmännyt samantyyppisiin rakenteellisiin ilmiöihin. Attribuutin ja pääsanon hierarkianmuutoksia on löydetty mm. melanesialaisista ja tiibetiläis-burmalaisista kielistä. Pohjoisempänä, ni-

mittäin tunguusissa, aleutissa, gudessa ja chinookissa, A. Malchukov on tutkinut nomini + attribuutti -rakenteiden dependenssisuhteiden käänteisyyttä (*dependency reversal*). Motivaatioksi hän esittää sen, että pragmaattisesti tärkeästä nomini-lausekkeesta tehdään syntaktisesti tärkeä, eli sille annetaan pääsanana ominaisuuksia (sit. Foolen 2004: 95). Attribuutin korottaminen tärkeämmäksi pääsanaksi sopii myös käsiteltyjen indo-eurooppalaisten kielten semantiikkaan ja pragmatiikkaan: *an angel of a child* on iskevämpi ilmaus kuin *an angelic child / a child like an angel* (Foolen 2004: 95–96).

Epäilemättä suomen koloratiivirakenne on motivaatioltaan samaa tyyppiä. Joltakin osalta se on omaa laatuaan, kuten näkyy yllä olevien esimerkkien onnettomista käännösyhteyksistäni. Laaja aineistopohja auttane löytämään oikeansuuntaisen luonnehdinnan, ja siirryn seuraavaksi sellaisen etsiskelyyn ja esittelyyn.

3. Tutkimushistoriaa suomen kielessä

Käsitellen tässä kappaleessa tutkimuksia, joissa puheena olevaa rakennetta on maassamme tutkittu sekä niiden antia. Pohdinnassa on tukeuduttava osin verbien tutkimukseen, jota jostakin syystä harrastetaan enemmän.

3.1. *Status interferentiae* sadan vuoden takaa

Adnominaalin genetiivin laajin tutkimus kotoisella maaperällä on edelleenkin E. A. Tunkelon väitöskirja (1908 ja 1919–1920), jossa hän tutki itämerensuomalaisten kielten kaikkia adnominaalin genetiivin funktioita. Hän erotti definitiivisestä genetiivistä omaksi ryhmäkseen ns. *status interferentiae*¹ ja määritteli käsitteen seuraavasti:

¹ *Status*-käsite oli peräisin A. Noreenin juuri ilmestyneistä kielioppi-tutkimuksista. Se liittyi hänen kielioppiteoriaansa, jonka yksityiskohdat eivät tässä ole oleellisia, joten termin voi käsittääkseni hyvin korvata “genetiivillä”.

Apugl:[ossa]n ja päägl:[ossa]n välillä saattaa esiintyä sellainenkin merkintösuhde, että ne merkitsevät alainsa puolesta *ris-tiin-käypiä* käsitteitä t. mielteitä; esim. sellainen kuin *vaalea* ja *vihreä* sanain välillä; kummankin merkityksessä on samaa aines-ta, mutta myös erilaisia tuntomerkkejä: kaikki ’vaalea’ ei ole ’vihreätä’ eikä kaikki ’vihreä’ ’vaaleata’; – samoin yhtymässä *tuhman ylpeä* jäsenet tarkottavat luonteenomaisuuksia, jotka eivät ole samat eli identtiset eivätkä kokonaan eri-alaiset, ei myöskään toinen sisälly toisen alaan, vaan niiden aloissa on osa yhteistä; s. o. niiden alat peittävät toisiaan osaksi: kumpikin ominaisuus voi yhtä haavaa olla saman substanssin tuntomerkkinä. Tällaisissa tapauksissa jäsenten välillä sanotaan olevan *status interferentiae*. (Viite Noreen: Vårt språk V 219). (Tunkelo 1919–1920: 99–100.)

Tunkelo löysi esimerkkejä suomesta, karjalasta, vatjasta, vi-rosta ja muutaman myös mordvasta. Muista itämerensuoma-laisista kielistä niitä ei kertynyt. Tunkelo arveli, että tämä saattoi johtua siitä, että keruussa ei ko. ilmiöön ollut kiinnitetty huomi-ota; se ei hänen mielestään edustanut ”tavallista puhekieltä”. Hän oletti kuitenkin, että *gen. interferentiae* on ”yhteissuomalai-nen”, ”alkusuomen” (= ims. kantakielen) yhteistä perua. Oletta-muksen tarkistus jäi tulevaisuuteen, missä se on yhä. Mainitta-koon, että Tunkelo tunsu aikansa definitiivisen genetiivin tutki-mukset ja totesi, että latinassa löytyy samantyyppinen rakenne, esim. *monstrum mulier-is* (hirviö-Nom nainen-Gen) (Tunkelo 1908: 49, alaviite 1.).

Suurin osa Tunkelon esimerkeistä on nykysuomen puhujalle joko hämäriä tai tuntemattomia. Seuraavat lienevät käsitettävissä ilman selityksiäkin. Suomen kielessä ihmisiä tai eläimiä tarkoita-via olivat: *tytön heikale, työnhurjimus, aika suden jöllikkä, lohenlitukka, miäher roikale, miehen turjake, tytön tyyppä, nätti tytön nyyppä, äijän tappi*. Kasvin- ja kasvustonnimiä: *kuusen karanko, hongankelo, kuusennäre, koivun pökkö*; esineen tai sen osan nimiä: *kivem murikka, mäen-nyppylä, kiven nupura, koiran raato, sarkanutun reuhka, pellon tilkkunen, lumen härmä, ruuvan-huonoa, marjanraakoja, vaatteijev vanhoja; lihan uusi (= raaka liha) lihottaa, kalan uusi kualettaa* (Tunkelo 1919–1920: 100–102).

Samaan tyyppiin Tunkelo luki myös “aineetonta” merkitseviä sanoja, kuten *laulun-hoilotus*, *naurun-hohotus*, *naurun hörö*, *työn touhu* (Tunkelo 1919–1920: 202). Niiden käsittely on kuitenkin jätettävä tuonemmaksi.

Tunkelon antamia viron esimerkkejä löytyy edempänä kapaleesta 4. Tässä kohden on otollista esitellä muiden ims. kielten esimerkkejä, joita Tunkelo löysi aikansa tutkijoiden kenttätyömuistiinpanoista, informanteilta ja painetuista lähteistä (suluissa on Tunkelon esittämä selitys):

Karjala: *lehmän kromotuš* (suuriluinen l.), *tytön kutvana* (repaleinen tyttö), *karhun letoš*, *petran l.* (pikkarainen karhu, peura), *särin litšu* (pieni särki), *matehen luikero* (pieni, soukka made), *akan skopootina* (haukkumasana, *skopootina* = ’joutava lusa’), *lohentojko* (pieni lohi); *kuušenkarahka* (kuiva kuusi), haravoitsi *kaislan kaikut*, *ruuvon ruikot*, *jiän hilieššä* (jään reunassa, jossa tuuli keinuttelee jääpalasia (’hitusia’)), *rejen*, *venehen loša* (huono kalu), *venehen lotku* (suuri esine t. olento), *venehen lo’i* (suuri, vanha räsy), *venehen luikero* (pieni, soukka vene); d) *lumenhöyty* (kepeä lumi).

Vatja: *särjeviitikka* (pikku särki, särjen veitikka (?)).

Aunus: *silmän bul’ut* peäh kazvoi ’silmien munat kasvoivat päähän’ (Salmi).

Mordva: *miriš avariđ kiskan bojardo*, *mastoriš mel’avti piniēn azordo* ’die dorfgemeinde weint des hündischen bojaren wegen, das land trauert des hündischen herrn wegen’ (Tunkelo 1919–1920: 100–102).

Vepsän esimerkkejä Tunkelo ei etsinyt, mutta sellainen löytyy ainakin Lauri Kettusen aineistosta muiden genetiiviattribuutien joukosta: *lahna-lituiñe* (< lahnan l.) *mutšuiñe putui onghe* ’pieni lahnanparkki tarttui onkeen’ (Kettunen 1943: 180).

3.2. Koloratiiviset konstruktio

Ahti Rytkönen (1937) esitteli termin *koloratiivinen konstruktio*, jolla hän tarkoitti tässä käsiteltävänä olevan NP-rakenteen lisäksi myös ekspressiivistä verbirakennetta *tulla kolistaa* (infinitiivi + finiittimuoto). Itse asiassa nämä kaksi voidaan rinnastaa myös merkityksensä puolesta sikäli, että alkuosa muuttumattomana

esittää ylemmän abstraktiotason käsitteen ja taipuva jälkiosa deskriptiivisen, “maalaillevan” luonnehdinnan. Rytkönen tarkasteli nominaalirakenteita niiden etymologian ja lainasuhteiden kannalta. Sellaisia hän löysi deskriptiiviselle jälkiosalle lähinnä germaanisista kielistä: *pojan kossi* (< *gosse*), *koiran huntti* (< *hund*), *piian tumppu* (< *stump*); slaavilaisista *parran kuontalo*, *kirveen tappara* ’huono kirves’ ja *sängyn lotja* ’sängyn rämä’ (kysymyksessä ovat jo yleiskieleen kotiutuneet vanhat slaavilaislainat). Edelleen Rytkönen totesi usein kysymyksessä olevan metaforan: jälkimmäinen jäsen antaa väriä ja kuvailee tarkoitetta. Tarkemmat termit olisivat hänen mielestään *infinitivus cum verbo colorativo* ja *genetivus cum nomine colorativo* sekä *nominativus cum nomine colorativo* (Rytkönen 1937: 100–103). Rytkösen myöhempi tutkimus keskittyi onomatopoeettisten sanojen, lähinnä verbien, sananmuodostuksen “linjoihin”: samaan “juureen” muodostetaan eri aineksista johdannaisia, eli ko. sanat eivät ole mielivaltaisia eivätkä hetkellisiä individuaalisia tuotteita – oli nimittäin esitetty syytöksiä, että tutkija oli joutunut savolaisukkojen narrattavaksi. Asia oli Rytkösen mielestä päinvastoin, ja hän olikin löytänyt osalle sanoista laajan levinneisyyden (Rytkönen 1940: 41–42). Lisäksi esim. suomen ja viron samankaltaiset samaa merkitsevät verbit kuten *kihistä* – *kihisema*, *kahista* – *kahisema*, *kilistä* – *kilisema*, *ähistä* – *ähisema* olivat hänen mielestään vanhaa kantasuomalaista perua, kuuluivat etymologisesti yhteen eivätkä olleet itsenäisesti omilla tahoillaan syntyneitä (Rytkönen 1940: 44–46).

Rytkönen antoi myös joitakin esimerkkejä nominaalirakenteesta, esim. *takin kitsana* ’ahdas takki’ (1940: 15), *aika letin pätkä* ’tukeva letti’ (s. 69), *miehen votjake* ’vetelys’ (s. 88), *pitkä miehen roimake*, *roikale* ’pitkä mies’ (s. 167), *akan romma* ’laihaha ja ruma akka’ (s. 169), *tytön rätvänä* ’heikko, veltto tyttö’ (s. 179).

Aarni Penttilän suomen kielioppi (1963) toisti Tunkelon ja Rytkösen käsitykset kyseisestä nominilauseketyypistä yhdistäen sen definitiiviseen genetiiviin “värittävien ilmausten genetiivinä” (*gen. colorandus*). Esimerkkejä: *miehen turjake*, *äijän köty/vätys*, *pojannaskali/-kloppi*, *pilven jänkä*, *hauen loiru*,

ahvenen köriläs, tytön heikale, mateen luikero (Penttilä 1963: 333).

1970-luvulla Raimo Anttila kiinnitti huomiota affektiivisiin (deskriptiivisiin, onomatopoeettisiin) sanoihin kielen merkkijärjestelmässä. Suomen äännesysteemissä hän mm. Rytkösen esimerkkeihin tukeutuen erotti ikonisia aineksia, sanahahmoja, joissa tietyt kehykset pysyvät vokaalien vaihdellessa, esim. verbeillä sellaisia ovat *pom-/pam-, pöp-, pih-/puh-* jne. Toisaalta löytyy nominijohdoksia, joilla varioidaan yhtä ja samaa kantaa (*lim-onaati/-u/-ppa/-pska*). Hän huomautti, että ikonisessa yhteydessä vierassanojen käyttö on myös perusteltua, koska referenteiltään tuntemattomina ne voivat tuoda affektipitoista väriä (Anttila 1976: 126–133; aiemmista huomioista kts. yleiskatsaukset Mikone 2002 ja Forgó 2009).

Uusin tutkimus fennistiikassa on kiinnittänyt huomiota vain koloratiiviseen verbirakenteeseen kutsuen sen ekspressiivistä osaa mm. ideofoniksi (Jarva ja Kytölä 2007; ideofoneista suomessa ja virossa kts. Mikone 2001).

3.3. Esimerkistöä nykysuomesta

Vanhemmassa aineistossa on silmiinpistävän paljon vanhaa tai murteellista sanastoa, jota nykykieli tuskin tuntee. Onkin luonnollista, että puhujat etsivät ekspressiivisyyteen pyrkiessään jatkuvasti uusia ilmaisukeinoja. Kansan karttuista käsi on tuottanut mm. seuraavat verkosta 2.4.2010 löytyneet esimerkit:

äijän pätkä (galleria.suomi24.fi/äijänpätkä),

äijän pätkä (www.fillarifoorumi.fi/forum/archive/index.php?t-26640),

äijän käppänä (<https://jyx.jyu.fi/cspace/bitstream/handle/.../1523.pdf?...1>),

äijän käppyrä (keskustelu.suomi24.fi/node/3553192),

pojan pötkäle (kaksplus.fi/keskustelu/t93161),

pojan pötkylä (nallejapossu.blogspot.com/2008_07_01_archive.html),

pojan pullero (funacespb.globspot.com/2008/12/pojan-pullero),

pojan pallero (ronkeli.net/2008/05/02/pojan-palleroinen/-),
mummonlyllerö (www.kuvaboxi.fi/julkinen/263dn+pipu-
 turvallaan-klubi.html),
mummon höppänä (keskustelu.suomi24.fi/node/8462457),
auton kottero (keskustelu.suomi24.fi/node/6777351),
auton rämä (kaksplus.fi/keskustelu/t1025555),
auton räjäjä (www.tiede.fi/keskustelut/tiedevitsit...horoskoo
 pit-t35836.html),
tallin rotisko (www.hdcf.fi/juttutupa/viewtopic.php?p=
 111132&sid...).

Nykykirjallisuudesta löytyvät mm. seuraavat esimerkit (Simo Hämäläinen: Kätkäläinen, 2003 [1978]): *enkelinpullukka* (s.10), *suonropakot* (s. 18), *kannontynkä* (s. 18), *kivenmurikka* (s. 21), *mullikanpiru* (s. 16), *miehenroikale* (s. 28), *poliisinrojo* (s. 36), *pojanjoloppi* (s. 49), *rinnanrellukka* (s. 65), *lukonmurikka* (s. 117), *herranketku* (s. 129), *miehenraato* (= mies) (s. 129), *koneenromu* (s. 130), *koneentumppi* (s. 131), *lentokoneen rumilus* (s. 134), *autonlättänä* (s. 136), *mahanrellukka* (s. 136), *suonrepale* (s. 188).

Siinä kun edelliset esimerkit kuvastanevat pohjoiskarjalaista puheenpartta, seuraavat ovat syntyneet savon murteen puhujan tuotoksina (Kauko Vainio: Kopratalakkunoo, 1977):

akan ruoja (s. 13), *äijän kuvatus* (s. 39), *äijänkorsto* (s. 47), *ukonkuivelo* (s. 76), *pojankyörä* (s. 82), *pojanjullikka* (s. 84), *miehenronkale* (s. 90), *ukonroikale* (s. 103), *akanriehakas* (rivo-suinen eukko, s. 118), *ukonrutkale* (s. 121), *miehenkutale* (s. 123), *ukonkörnäke* (s. 125), *äijänkutjake* (s. 149), *piianlyllerö* (s. 159), *ukonrymäkäs* (s. 164). Vaikuttaakin siltä, että rakenteen käyttö on runsainta itäsuomalaisessa keskustelutyylissä, kuten on todettu verbirakenteenkin käytöstä (Jarva ja Kytölä 2007). Esim. Väinö Linnan teoksessa "Tuntematon sotilas" on (pika)-havaintojeni mukaan paljon puhutusta murreuskollisuudesta huolimatta vain kaksi genetiivialkuista koloratiivirakennetta: *miehenrehjake* ja *päänvempula* (Linna 1955: 238, 415).

Rakenne ei ole rajoittunut tiettyihin lekseemeihin, minkä osoittaa esim. eräs ranskalaisen TV-elokuvan ranskasta käännetty vuorosana 'Sinä vakoojan niljake!', mikä lienee kääntäjän uudismuodoste (Agentti OSS 117 Kairossa (OSS 117 Le Caire,

nid d'espions, 21.3.2009)). Tavanomaisempi ilmaus esiintyi TV-elokuvan *Mies ja alaston ase 33 1/3* (*Naked gun 33 1/3 The final insult*, 23.10.2009) englannista käännettyssä repliikissä: *Kirottu kytänretale!*.

Ilmeistä on, että suurimmassa osassa tapauksia on sovellettu sananmuodostuskeinoja, joita ISK nimittää affektisiksi, kanta-vartaloltaan deskriptiivisiin sanoihin perustuviksi. Deskriptiiviset sanat erotetaan yleensä onomatopoeettisista, jotka imitoivat ääntä. Vaikka tarkkaa rajaa niiden välillä onkin vaikea vetää, nominien osalta se saattaa olla selvempi, sillä suora äänenjäljittely on niissä vähemmän luontevaa. Paremminkin ne sijoittuvat äännemaalailuun, ikonisuuden ja konventionaalisuuden välimaille (Forgó 2009; Mikone 2002: 115 korostaa äänteellisen hahmon metalingvistista symboliikkaa). ISK toteaa, että deskriptiivisten sanojen äänneasu ja fonotaksi voivat poiketa yleisistä periaatteista; niissä mm. esiintyy etisiä sointuvokaaleja enemmän kuin sanastossa yleensä. Tyypillisesti niitä muodostetaan muotteihin, jotka edustavat jotain johdostyyppiä. Muotin sisältämä suffiksi-aines (johdin) ei yleensä liity lekseemikantaan, vaan deskriptiiviseen sanavartaloaineeseen, joka ei sillään edusta mitään lekseemiä (ISK 2004: 178). Esimerkistössämme edustavat mm. *iskO* (*rotisko*), *UskA* (*läpyskä*), *Ukka* (*pullukka, rellukka, tyyppikä*), *UJA*, (*U*)*rA* (*käppyrä, vempula, pötkylä*), *nA* (*käppänä, lätätänä*), (*e*)*lO*, (*e*)*rO* (*kottero, tyllerö, kuivelo, lyllerö, pullero, pallero*), *ke* (*niljake, kutjake, rehjake, körnäke*) (ISK 2004: 223–226). *le*-suffiksi näyttää olevan yllä olevassa aineistossa suosittu: *pötkäle, roikale, ronkale, kutale, rutkale, retale*. Lukija voi artikkelin liitteenä olevasta luettelosta etsiä lisää sopivia esimerkkejä.

Kuitenkin rakenteessa käytetään myös lekseemejä, joiden perusmerkitys on sinänsä neutraali, kuten *romu, tynkä, tumppi, repale, pätkä, raato, (pojan-)naskali*. Useimmiten ne viittaavat negatiivisiin ilmiöihin, ja puhujan negatiivinen asenne kuuluukin ilmeisesti ainakin seuraavien sanojen merkitykseen: *rumilus, kuvatus, ketku*. Positiivisia on vaikeampi löytää, ehkä esim. *viikari* on sellainen. Affektin ja negatiivisuuden tärkeyttä osoittanee se, että varsinaisten kirosanojen (ilmeisesti kuitenkin vain paho-

laiseen viittaavien) sovelluksissa sanojen järjestys näkyy olevan samantekevä:

pojan perhana (keskustelu.suomi24.fi/node/362964),
perhanan poika (keskustelu.jatkoaika.com/showthread.php?t=4571&page...).

4. Viron koloratiivirakenne

Muiden itämerensuomalaisten esimerkkien ohessa E. A. Tunkelo esitteli seuraavat viron *gen. interferentiae* -rakenteet selityksineen (saksan sanojen käännös ja puuttuvat selitykset suoluissa ML): Oma *hobuse kondikese* pääle waadates, tuli talle meelde kui (hevosen luuska), *hobuse-lõmakene* 'Pferdchen' ('pikku hevonen'), *üks wana hobuse-luist* 'ganz abgemagertes Pferd' ('hevosen luuska'), *mehe-näru* 'tarmoton, nahjusmainen mies', *poizi-jõmpsikas* 'poika-jallikka', *hobuse-kronu* 'vanha, laiha hevonen', pagana talupoja moodi jäme *nina juurikas* (nenän juurikas), *üks wana ree loza* 'vanha, kulunut reki' (vrt. suom. *reen-lusa* = reen rähjä), *liha tõres*, l. *ūdis* l. *ūz*, lihutab, l. leutab, *kala tõres*, l. *ūdis* l. *ūz*, kautab ('liha raaka lihottaa, kala raaka kuolettaa'²; vrt. yllä kohdassa 3.1. sama sanonta suomeksi) (Tunkelo 1919–1920: 100–102).

Kyseistä viron rakennetta ei ole kielipöytäkirjassa kirjallisuudessa ilmeisesti sen koommin esitelty, vaikkakin genetiivialkuisien yhdyssanojen tutkimusta on harrastettu³. Adnominaalin genetiivin definitiivistä genetiiviä vastaavista tehtävistä on viron kieliopeissa mainittu sen käyttö erisnimen yhteydessä: *Eesti riik*, *Vanemuise teater*, *kõlmi vesi*, *vepsa keel* (Tauli 1983: 170), *Juhani-onu*, *Kosmose kino*, *Fordi sõiduauto* (Erelt 2003: 116, joka huomauttaa, että vieraskielisten mallien mukaan jälkimmäisissä

² Esimerkkien nykykielestä poikkeava kirjoitusasu noudattelee alkuperäistä tekstiä.

³ Käsikirjoituksena säilytettävä E. Riikojan 1960 kandidaatintutkielma, jossa kyseisiä rakenteita käsitellään laajasti, ei ole ollut kokonaisuudessaan käytettävissäni.

tapauksissa käytetään nykyään useimmiten nominatiivia: *Ford sõiduauto*).

Adnominaali genetiivi + nominatiivi -rakenne on kielenpuhujien ilmoituksen mukaan kuitenkin virossa varsin yleinen deskriptiivinen nominaatiotapa. Sanakirjat vahvistavat tätä väitettä. Siten Suomi-viro-suursanakirja (2003) esittää seuraavat *pojan*-alkuisten koloratiiviyhdyssanojen vastineet (segmentointi kuten lähteissä):

pojan.vekara – *poisi.naaskel*, *poisi.jõmpsikas*,
pojan.naskali – *poisi.naaskel*, (*vekkuli*) *poisi.krants*; (*viikari*)
poisi.natt <*nati*> *pojan.nulikka* – *poisi.naga*, *poisi.jõmpsikas*
(SVS I: 1195).

Muita varsinaisen deskriptiivisen sanan haulla löytyneitä esimerkkejä:

ketale [...] – *mokoma miehenketale* – *igavene mehelogard*
(SVS I: 491),

roikale [...] – *pitkä miehen roikale* – *pikk mehevolask*, *pikk mehevibalik*, *hauen roikale* – *havipurikas*, *havipõrakas* (SVS II: 77),

rotisko [...] – *veneen rotisko* – *paadilogu* (SVS II: 85),
rähjä [...] – *veneen rähjä* – *paadilogu*; *ukon rähjä* – *taadikõbi*, *taadikõbi*, *taaditudi* (SVS II: 116),

tyllerö [...] – *pieni tytön tyllerö* – *pisike tüdrukutirts* (SVS II: 572),

äijänkäppyrä, *äijänkäppänä* – *vana.mehe toi*, *vana.mehe. kõbi*, *vana.mehe.kõbi*, *vana.mehe.näss* (SVS II: 854).

Viro-suomi-sanakirja esittää mm. sanat *poisiklunn*, *poisiklutt*, *poisinolk* – (*pojan*) *nulikka*, *nulkki*, *kloppi*, *poikanulikka*, *poikakloppi* (VSS 2007: 386).

Jottei syntyisi vaikutelmaa, että edellä olivat viron kielen ainoat koloratiivirakenteet, olen etsinyt vironkielisestä kauno-kirjallisuudesta *genetivus colorans* -tapauksia lähinnä Jaan Krossin teoksista. Näiden suomennosten ratkaisut turvautuvat lähes aina suomen vastaavaan rakenteeseen. Krossin teoksista *Keisri hull* (*Keisarin hullu*, käänt. Juhani Salokannel) löysin 19 esimerkkiä ja *Kolme katku vahel* (*Uppiniskaisuuden kronikka*, käänt. Kaisu Lahikainen ja Jouko Vanhanen) 68 esimerkkiä. Krossilla ja hänen kääntäjillään on tapana kirjoittaa rakenteen

osat yhteen; alla ne erotetaan tavuviivalla. Numerot NP:n jäljessä viittaavat ko. teoksen sivuun. Viron rakenneosien merkitys on esitetty erikseen, jos se poikkeaa kääntäjän ratkaisusta.

Alustavana huomiona semantiikasta voidaan todeta, että ihminen ja hänen asuinympäristönsä, mukaan lukien kotieläimet, ovat yleisimmät “värittämisen” kohteet. Niitä luonnehditaan koon ja kunnan perusteella, positiivisesti tai negatiivisesti. Halventava, mitätöivä sävy on ilmauksissa yleinen, joskin leikilliseen vaikutukseen pyrkiminen lienee yhtä vahva perussyy (deskriptiivisanojen merkitysluokittelusta kts. Mikone 2002: 122–124).

Keisri hull – Keisarin hullu:

Inhimilliset olennot:

1. *vanamehe-tüüakas* (80) – *ukon-könttyrä* (91)
2. *tüdruku-tirts* (tyttö-Gen + ’pirpana’) (73) (– *tyttönen* (84))
3. *poisi-põnn* (102) – *pojan-nappula* (117)
4. *poisi-sitikas* (poika-Gen + ’sittiäinen’) (133) – *pojan-nappula* (153)
5. *naakmanni-hakatus* (vintiö-Gen + ’alku’) (134) – *pojan-nallikka* (154)
6. *tüdruku-tirts* (156) – *tytön-tyllerö* (179)
7. *sandarmi-mühakas* (154) – *santarmen-põlhõ*
8. *naisterahva-natuke* (naisihminen-Gen + ’alku’) (244) – *naisen-puoli* (281)
9. *poisi-jõmm* (292) – *pojan-viikari* (336)
10. *mitšmani-nakats* (meriupseeri-Gen + ’vintiö’) (304) – *meriupseerikokelaan nappula* (349)
11. *parajad poisi-voostrid* (310) – *melkoiset pojan-kõllit*
 1. Ei-ihmiset:
12. *korstna-mürakas* (11) – *savupiipun-jõntti* (14)
13. *raua-jõmakas* (176) (rauta-Gen + ’mõntti’) – *rauta-kõntti* (202)
14. *põllu-lahmakas* (232) – *pellon-löpäre* (267)
15. *püksi-kohlud* (249) (housut-Gen + ’hunttanat’) – *housun-resut* (286)

16. *lauda- ja talli-uberik* (242) (– *navetta- ja talli-hökkerö* (278))
17. *hobuse-tükk* (242) (hevonen-Gen + 'kappale') (– *koni* (278))
18. *toa-uberik* (284) – *mökin-rähjä* (326)
19. *sängi-äbarik* (284) – *sängyn-rotisko* (326)

Mielenkiintoinen on nr. 8, *naisterahvanatuke*. Suomessa vastaava rakenne on yleinen sanalle *mies*: *miehenalku*, jossa genetiivin voidaan katsoa esiintyvän varsinaisessa tehtävässään kokonaisuuden osaa ilmoittamassa. Tunkelo (1908: 114) luokitteli tällaiset ilmaukset *status resultativus* -ryhmään kuuluviksi. Nähtävästi tämän vuoksi kääntäjä on turvautunut toiseen rakenteeseen, *naisenpuoli*. Mahdollisesti takana on rinnastus vanhaan *silmäpuoli* -tyyppiin, sillä *puoli* -sanalla ei tunnu olevan itenäistä merkitystä. Paremminkin se toimii eräänlaisena luokittelijana, kuten ilmauksissa *ruoan puoli*, *juoman puoli* (= syötävä, juotava), *vaatteen puoli* (= vaatteet); Tunkelon mukaan se merkitsee “kollektiivisesti kaikkea, minkä puhujan mielestä voi lukea määritteen ilmoittaman käsitteen alaan kuuluvaksi” (Tunkelo 1908: 115; kts. myös Tunkelon muut esimerkit yllä). Liivistä löytyy myös genetiivirakenne: *mi'ed-*, *mi'etpuoli* 'Mannsgeschlecht, -person' (Vääri 1985: 124). Virossa vastaava nominaatio on sekä nominatiivialkuinen yhdyssana: *mees.pool* 'mies', *nais.pool* 'vaimonpuoli, vaimo' (ESSR 2007: 310), että monikon genetiivi + N: *meeste.rahvas*, *naiste.rahvas* (SVS I 2003: 868). Krossilta löytyy lisäksi genetiivillinen rakenne *leiva- ja saiapoolise hind* (Kross IV: 34), mikä kääntäjän mielestä ei viittaa puolikkaaseen, koska suomennos on *leivän ja nisun hinta* (841). Luokitteleva *puoli/pool* on siten myös suomen ja viron yhteistä omaisuutta.

Krossin järkälemäisessä romaanikronikassa koloratiivirakenteita on varsin paljon, yli 60, ja ne on esitelty liitteessä. Monet niistä ovat kielenpuhujille tuntemattomia kirjailijan omia muodosteita, kylläkin täysin ymmärrettäviä. Kääntäjän ratkaisut ovat selkeitä ja käsitettäviä paria alla esiteltyä tapausta lukuun ottamatta. Lähteeksi on merkitty Krossin vironkielisen neliosaisen teoksen osa ja sivu (esim. I: 7) sekä suomenkielisen käännöksen

sivunumero (9). lähes kaikki tapaukset ovat kummassakin tekstissä yhdyssanoja, alla tavuviivalla erotettuja. Suluissa on esitetty poikkeavat käänösrakenteet.

Näin vähillä eväin ei voida vielä tehdä johtopäätöksiä viron deskriptiivisistä sanamuodostusmalleista; se on sitä paitsi kielenpuhujan-tutkijan asia. Heti paikalla voidaan kuitenkin todeta, että edustettuina ovat ainakin deskriptiiviset suffiksit *-rd*, *-sk*, *-m* ja *-us* (Mikone 2002: 81). Viron kielen rakenne tuottaa ongelman, jota suomessa ei ole. Liitteen esimerkki 69. *maja-ubrik* (IV: 69) voi olla sekä genetiivi- että nominatiivialkuinen (*maja*, gen. *maja*). Esimerkki 68. *talli-ubrik* (IV: 57) – *tallin-rähjä* (863) osoittaa, että analogia konstruktoiden kanssa, jotka epäämättä ovat genetiivialkuisia, oikeuttaa liittämään sen tähän joukkoon. Joitakin outoja yhdistelmiä on: *talupoja härg* (III: 195) – *talonpojan härkä* (643) kuulostaa omistusrakenteelta, jossa viitataan kahteen erilliseen olioon, nähtävästi sen takia, että 'härkä' ei sellaisenaan ole kovin deskriptiivinen. Kuitenkin kontekstista selviää, että tekijä tarkoittaa härkämäisen oloista talonpoikaa. Toisaalta *see Grambovi-poiss* (IV: 332), 'se Grambovin poika' on käännetty deskriptiivisemmällä NP:llä *Grambowin kutale* (1126). Syystä tai toisesta *õpetaja-hull* (III: 53, nr. 23) ei tahdo kääntyä 'papin-hulluksi', ehkei se ole koloratiivi alkutekstissäkään (nominatiivi = genetiivi). Kääntäjän ratkaisu koloratiivirakenne on *papin mokoma* (505).

Hajahaku muutaman muun kirjailijan tuotannosta ei ole tuottanut yhtä runsasta satoa. Suomesta viroon käännetty kirjallisuus on myös lähinnä hakuammuntaa, sillä itäsuomalaisiksi katsottavia kirjailijoita, joilla ko. rakenteen voisi olettaa esiintyvän (ja esiintyy, esim. Simo Hämmäläisellä), ei ole käännetty virokseksi. Esittelen tässä kuitenkin muutaman tapauksen kirjasta

Aapelin *Pikku Pietarin piha* (1963) ja sen käännöksestä *Pisekese Peetruse hoov* (1988): *poisi-krants* (s. 9) – *pojan-vintiö* (s. 9); *mütsi-lott* (s. 20) – *lakki-rähjä* (s. 34). Huomattakoon, että suomen nominatiivialkuinen deskriptiivinen NP on saanut virossa genetiivialkuisen vastineen. Tosin suomessakin genetiivialkuinen rakenne olisi mahdollinen (*lakkireuhka* = *lakin-reuhka*).

Oma ongelmansa on viron yhdyssanojen genetiivialkuisuus yleensä. Kuten jo Tunkelo huomautti, kielensisäiset muutokset lyhensivät sanahahmoa: genetiivistä katosi loppu-*n*, monista nominatiivityypeistä loppuvokaali, syntyi uudentyyppisiä perusmuotoja ja lopulta fonotaktinen sääntö, jonka mukaan kanonisen yhdyssanan osien väliin kuului vokaali – näin ollen siihen sijoitui luontevasti nyt genetiiviksi hahmotettu muoto (Tunkelo 1919–1920: 103–121). Vokaaliloppuiset perusmuodot taas samaistuivat genetiiviin. Silti koloratiivirakenne erottuu muista yhdyssanoista semantiikkansa puolesta. Viron kohdalla epäselvyyttä on vain siinä, onko alkuosa genetiivi vai nominatiivi, kuten näimme ylempänä.

5. Johtopäätöksiä

Nähdäkseni suomen ja viron koloratiivirakenteet ovat lähellä Foolenin jälkimmäistä tapausta. Sisällön kannalta edellä tuli jo mainituksi oleellinen ehto: rakenteen osien referentiaalinen työnjako hyperonyymiseen lajimääritelmään ja luonnehdintaan on tiukka, siten että tilanteessa viitataan vain yhteen olioön (vrt. ongelmallinen *talonpojan härkä*; kontekstista selviää, että Kross tarkoittaa härkämäisen näköistä talonpoikaa). Lisäksi sanan tulee olla deskriptiivinen, tai kuten Foolen esitti, puhujalla on referenttiin kohdistuva tietty asenne. Mutta mikä tahansa metafora ei kelpaa. Sanan deskriptiivisyyden on oltava niin vahva, että luonnehtivan sanan viitesuhde ei voi irrota senkertaisesta kantajas-taan, ja jos se alunperin onkin metaforisesti käytetty, se “affektiivoituu” ja kiteytyy helposti: *äijän romu* rinnastuu muihin deskriptiivisiin sanaliittoihin, kuten *äijän rähjä*, *äijänkäppyrä*, *äijän kääkkä* ym. Vaikeampi on muodostaa deskriptiivisiä sanaliittoja neutraaleista peruslekseemeistä (*?miehen käppyrä*) tai positiivisesti ladatuista lekseemeistä (*?tytön enkeli*).

Alussa esitetyt prepositiorakenteiden suosimat metaforat eivät tunnu suomeen tai viroon istuvan lainkaan. Oleellinen ero Foolenin tapauksiin on myös se, että suomessa koloratiivirakenteen adnominaali genetiivi voidaan jättää poisikin; itse asiassa nykykielessä näin näkyy käyvän vaikkapa *rotisko*-sanan koh-

dalla: tulokset kokeilusta verkossa 2.4.2010 osoittivat, että sana esiintyy lähes aina yksin kontekstin selventäessä, minkä lajin *rotisko* on kysymyksessä (useimmiten viitataan autoon). Epäilen, ettei näin voida tehdä ainakaan kaikkien yllä esiteltyjen englannin, saksan, ranskan jne. esimerkkien kohdalla (“lapset kuin apinat .. sitten ne apinat kävivät ruokakaapilla? Enkeli-nainen .. otin sitä enkeliä kädestä?”).

Suomen rakenne N + N-translatiivi edustaa sen sijaan selkeästi Foolenin ensimmäistä tyyppiä, predikatiivista metaforaa: *Hän on piru mieheksi*. Tälle puolestaan löytyy useissa indo-eurooppalaisissa kielissä rakenteellisia vastaavuuksia. Esiteltyjen lisäksi esimerkiksi ruotsissa sellainen järjestyys *till* -prepositiolla (*en bjässe till man* ’miehenroikale’): *På hemresan sätter jag mig återigen i en TYST kupe och vad dunsar ned bredvid mig? En 150 kilos bjässe till man som tar upp halva mitt säte också ..* (www.familjeliv.se/...5-98/mf46335263, 7.11.2009) ’Kotimatalla istuudun jälleen HILJAISEEN vaunuosastoon ja mikä tömähtää viereeni? 150 kilon miehenroikale joka ottaa puolet minunkin paikastani ..’

6. Balttilaisia paralleelleja

Herää kysymys, voisiko itämerensuomalainen adnominaali genetiivi koloratiivirakenteessa olla areaali ilmiö. Latviassa adnominaali genetiivi on ylipäänsä erittäin runsaassa käytössä, jopa laajemmassa kuin virossa (Leinonen, käsikirjoitus). Alustavien havaintojeni mukaan koloratiivirakennetta löytyy lähinnä kansanperinteestä, daina-lauluista, esim. *puika-s purga* (poika-Gen räkänokka) ’pojan räkänokka’, eivätkä kielenpuhujat pidä rakennetta nykykielen mukaisena. Dainojen syntaksin tutkija A. Gätters huomauttaa erityisesti, että tällainen appositio-genetiivi on usein pejoratiivinen (Gätters 1993: 92). Nykylatviassa tavataan samassa funktiossa prepositiorakennetta N + Prep *no* + N-Gen, *pluska no govš-0* (kanttura Prep lehmä-Gen) ’lehmänkanttura’ (Belševica 2000: 444). Prepositio *no* merkitsee jostakin irrottautumista, lähtemistä, osaa joukosta, ja toimii siten kuin saksan *von* -prepositio. Parin esimerkin perusteella ei kuitenkaan

voida tehdä pitemmälle meneviä johtopäätöksiä. Muutoin latvian adnominaalia genetiiviä käytetään runsaasti luonnehtivana attributtina deskriptiivisissä sanaliitoissa, joiden vastineina virossa ja suomessa olisi lähinnä nominatiivialkuinen yhdyssana tai adjektiiviattribuutti + pääsana: *mulķ-a zēns* (hölmö-Gen poika) 'hölmö poika', *nabag-a cilvēks* (parka-Gen ihminen) 'ihmisparka'. Syntaktinen hierarkia on siten päinvastainen kuin itämerensuomalaisissa kielissä. Nykylatviassa vastaavuus koloratiivirakenteelle löytyy vaikkapa sanonnasta *suņ-a gabals* (koira-Gen kappale) 'koiranrakki' (vrt. viron *hobuse-tükk* 'hevonen-Gen kappale', Kross 1978: 242). Se tuntuu vertautuvan lähinnä luokitteleviin tapauksiin, kuten *miehenpuoli*, jollei sitten "kapalemaisuus" ole erityisen pejoratiivista.

Liettuaassa genetiivin käyttö on vieläkin laajempaa kuin latviassa. Koloratiivirakennetta vastaavan definitiivisen genetiivin osalta tutkimuskirjallisuudessa huomautetaan kuitenkin, että tämäntyyppistä rakennetta löytyy vain joissakin sanankäänteissä kuten *uod-o nabagas* (hyttynen-Gen raukka) 'die arme, unglückliche Mücke' ('hyttysparka') (Fraenkel 1928: 98).

7. Verbaali koloratiivirakenne

Samoin kuin suomessa, virossakin käytetään verbaalia koloratiivirakennetta, jossa perusverbi on infinitiivissä ja deskriptiivinen verbi taipuu. Ainoa ero on, että virossa perusverbi edeltää deskriptiivistä: *tüdruk vadistas rääkida* 'tyttö lörpötti puhua = tyttö puhua lörpötti', *laps tihkus nutta* 'lapsi niiskutti itkeä = lapsi itkeä niiskutti', *ta lagistab / hirnub / turtsub / mökitab / kihistab / kõkutab naerda* '= hän nauraa hirnuu / hohottaa / pyrskäähtää / kääkättää / kihertää / kikattaa' (Erelt *et al.* 1993: 246 ja Mikone 2002). Siten hierarkia on käänteinen: peruslekseemi on "alennettu" määreeksi ja pääsanana toimii deskriptiivinen lekseemi.

Vastaavaa rakennetta esiintyy myös vepsässä. L. Kettusen mukaan "etsimällä löytäisi vepsästä kuvailevia verbejä, vakiintuneempia ja tilapäisempiä, erittäin runsaasti, kuten itäsuomalaisista murteista ja karjalasta, jotka tässäkin suhteessa liittyvät

läheisesti vepsään”. Satunnaisia esimerkkejä: *oružjōl’ mužikat patškutabad ambusketa* ’pyssyillä miehet paukuttavat ammuskella’, *mejā arbōjīd’ īle, üks tolko naperōtšob arbōd’a šutkha* ’meillä ennustajia ei ole, yksi vain näpertelee ennustella leikillään’ (Kettunen 1943: 155). Kun pohjoissaamestakin löytyy samaa rakennetta (Ojutkangas 1998: 110–143), voitaneen se katsoa itämerensuomalaisten kielten yhteiseksi perinnöksi yhtä hyvällä syyllä kuin Tunkelo piti sellaisena *genetivus interferentiae* (*genetivus colorans*) -rakennetta.

8. Yhteenvedo

Suomessa ja virossa esiintyy deskriptiivinen koloratiivirakenne N-gen + N, jossa genetiivi esittää luokan, johon referentti kuuluu, ja sen pääsana referentin luonnehdinnan. Käyttöehdot tuntuvat olevan kummassakin kielessä samat, näkyypä löytyvän jopa samakantaisia kuvailevia sanoja (*naskali – naaskel*). Ainakin suomessa nominatiivialkuinen vastaava rakenne on myös mahdollinen, ehkä joillakin murrealueilla jopa yksinomainen. Ei ole luultavaa, että koloratiivirakennetta olisi levittänyt mikään vieraan kielen malli. Sellaista ei ympäristöstä, germaanisista kielistä, löydy (eikä slaavilaisista) – balttilaisten kielten tilanne on hiukan epämääräinen, koska esimerkkien iästä ja levinneisyydestä ei ole tietoa. Luultavimmin, kuten E. A. Tunkelo jo sata vuotta sitten ehdotti, kysymyksessä on alkuperäinen itämerensuomalainen rakenne. Jos samaa mallia löytyykin sekä läheltä että kaukaa, latinasta tai kreikasta, selityksenä voi aina olla pragmaattinen motivaatio, eli dependenssin käänteisyys sijaituvutuksen avulla pragmaattisen salienssin aikaansaamiseksi. Todennäköisesti sitä tukee vielä suomelle ja virolle yhteinen verbaali koloratiivirakenne *istua jököttää, nauraa räkättää*, jossa leksi-kaalinen perusverbi edustuu infinitiivinä ja persoona- ja aikamuodot liitetään kuvailevaan sanaan.

Vaikka verbirakenteiden ikonisuutta on jo tutkittu runsaasti, vastaava nominaalirakenteiden käsittely näyttää jääneen kesannolle. Epäilemättä se on erillisen ja paljon laajemman tutkimuksen asia.

Marja Leinonen
Nykykielten laitos
PL 24 (Unioninkatu 40)
00014 Helsingin yliopisto
Marja.Leinonen@kolumbus.fi

Lähteet

- Anttila, Raimo (1976) “Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä”. *Virittäjä* 1976, 1, 126–133.
- Erelt, Mati (2003) “Syntax”. Mati Erelt, toim. *Estonian language*, 93–128. (Linguistica Uralica. Supplementary Series, Vol. 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers.
- Erelt *et al.* 1993 = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri*. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- Foolen, Ad (2004) “Expressive binomial NPs in Germanic and Romance languages”. Günter Radden, Klaus-Uwe Panther, toim. *Studies in Linguistic Motivation*, 75–100. (Cognitive Linguistics Research 28.) Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Forgó, Marietta (2009) “Ekspressiivisten sanojen problematiikka”. *Kielikuvia* 2009, 2, 27–35 (KK_2_09.pdf, luettu 02.04.2010).
- Fraenkel, Ernest (1928) *Syntax der litauischen Kasus*. Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidykla.
- Gäters, Alfrēds (1993) *Lettische Syntax. Die Dainas*. Hildegard Radtke, toim. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- ISK 2004 = Auli Hakulinen (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho (2004) *Iso suomen kielioppi*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jaakola, Minna (2004) *Suomen genetiivi*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 995.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jarva, Vesa, Samu Kytölä (2007) “The Finnish colorative construction and expressivity”. Pentti Haddington, Leena Kolehmainen, Mari Lehtinen, Jukka Mäkisalo, toim. *SKY Journal of Linguistics* 20, 235–272.

- Kettunen, Lauri (1943) *Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus*. (SUST LXXXVI.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Leinonen, Marja (2010) "Adnominal genitives in Finnish, Estonian and Latvian". Papers from the conference Baltic languages and Scandinavian countries, Oslo, 18.–20.6.2009. Lietuvos kalbos institutas (painossa).
- Malchukov, Andrej L. (2000) *Dependency reversal in noun-attributive constructions: A typology*. Munich: Lincom.
- Mikone, Eve (2001) "Ideophones in the Balto-Finnic languages". F. K. Erhard Voeltz, Christa Kilian-Hatz, toim. *Ideophones*, 223–233. (Typological Studies in Language, Vol. 44.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mikone, Eve (2002) *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 879.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojutkangas, Krista (1998) "Asyndeettisistä verbi-ilmaisista suomalais-ugrilaisissa kielissä". Anneli Pajunen, toim. *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*, 110–143. (Suomi 186.)
- Penttilä, Arne (1963) *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- Riikoja, Elli (1960) *Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus*. Käsikirjaline dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Rytkönen, Ahti (1937) "Koloratiivinen konstruktio". *Virittäjä* 41, 95–104.
- Rytkönen, Ahti (1940) *Kielentutkimuksen työmaalta III. Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapaino.
- Tauli, Valter (1983) *Standard Estonian grammar. Part II. Syntax*. (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 14.) Uppsala.
- Tunkelo, E. A. (1908) *Alkusuomen genitiivin funktioista: semologinen tutkimuskoe*. 1:1. *Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 120. I.) Helsinki.
- Tunkelo, E. A. (1919–1920) *Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana. Semologinen tutkimuskoe. Alkusuomen genitiivin funktioista*. 1, 2. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 120 osa. II.) Helsinki.
- Vääri, Eduard (1985) "Komposita und Wortgefüge im Livischen". *Ostseefinnische Untersuchungen*, 123–128. (Studia Fennica 28.)

Sanakirjat:

- ESSR = *Eesti-soome sõnaraamat (Virolais-suomalainen sanakirja)*, Paul Kokla *et al.*, toim. 4. trükk., Tallinn: Valgus, 2007.
- SVS = *Suomi-viro-suursanakirja I–II*, Valdek Pall, päätoim. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 124.) Tallinn–Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Eesti Keele Sihtasutus, 2003.

Kirjallisuus:

- Aapeli (1963) *Pikku Pietarin piha*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Aapeli (1988) *Pisikese Peetruse hoov*. Käänt. Endel Mallene. (”Loomingu Raamatukogu” 21/22.) Tallinn: Perioodika.
- Belševica, Vizma (2000) *Bille. Triloģija*. Atēna.
- Hämäläinen, Simo (2003 [1978]) *Kätäläinen*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kross, Jaan (1982) *Keisri hull*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kross, Jaan (1987) *Keisarin hullu*. Suom. Juhani Salokannel. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Kross, Jaan (1970–1980) *Kolme katku vahel. Balthasar Russowi romaan I–IV*, I – 1970, II – 1972, III – 1977, IV – 1980. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kross, Jaan (2003) *Uppiniskaisuuden kronikka. Balthasar Russowin tarina*. Suomentaneet Kaisu Lahikainen ja Jouko Vanhanen. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Linna, Väinö (1955) *Tuntematon sotilas*. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Vainio, Kauko (1977) *Kopratalakkunoo. Kertomus sanavalmiista savolais-ukosta ja hänen lähiympäristöstään*. Helsinki.

Liite

Jaan Kross *Kolme katku vahel. Balthasar Russowi romaan I–IV – Uppiniskaisuuden kronikka*

Inhimilliset olennot:

1. *noormehe-hakatus* (I:7) – *pojan-nallikka* (9)
2. *poisi-vooster* (I:7) – *pojan-jolppi* (9)
3. *eide-lasu* (I:13) – *akan-kutale* (15)

4. *eide-mürakas* (I:21) – *eukon-köntys* (23)
 5. *poja-põnn* (I:52) (– *poika-vauva* (52))
 6. *poja-vänts* (I:52) – *pojan-pallero* (52)
 7. *poisi-volask* (I:87) – *pojan-korsto* (87)
 8. *poisi-väntsmanid* (I:132) – *pojan-nappulat* (130)
 9. *plika-nääpsud* (I:132) – *tytön-pirpanat* (130)
 10. *poisi-väntsakas* (I:237) – *pojan-pallero* (233)
 11. *poisi-mürakas* (II:11) – *pojan-rontti* (270)
 12. *pürjeli-jõmpsikas* (II:24) (– *porvaris-nallikka* (284))
 13. *eide-kõbi* (II:86) – *eukon-rahjus* (344)
 14. *rüütli-nolk* (II:87) – *ritarin-nulikka* (346)
 15. *tohtri-näru* (II:88) – *tohtorin-nilkki* (347)
 16. *poisi-sitikas* (II:109) – *pojan-papana* (367)
 17. *matsi-vooster* (II:154) – *moukan-kutale* (410)
 18. *teenri-näss* (II:174) – *palvelijan-tumppi* (430)
 19. *primaani-volask* (III:9) – *primaanin-koltiainen* (460)
 20. *õpetaja-hakatus* (III:16) – *papin-planttu* (468)
 21. *vanamehe-könt* (III:20) – *ukon-köiriläs* (471)
 22. *landsknehti-loru* (III:35) – *nihdin-kutale* (487)
 23. *õpetaja-hull* (III:53)? – *papin mokoma* (505)
 24. *kirikhärra-hakatus* (III:55) – *papin-planttu* (507)
 25. *poisi-rüublik* (III:100) – *pojan-naskali* (550)
 26. *plika-simps* (III:100) – *tytön-tyllerö* (550)
 27. *palpri-sellid* (III:111) – *välskärin-sällit* (561)
 28. *kuninga-nolk* (III:143) – *kuninkaan-roikale* (593)
 29. *plika-tirtsud* (III:155) – *tytön-tirpanat* (604)
 30. *õpipoisi-loiskamid* (III:155) – *kisällin-plantut* (604)
 31. *mehe-holvand* (III:234) – *miehen-kutjake* (681)
 32. *piimavenna-niru* (III:234) (– *rintaveli-nilkki* (234))
 33. *nime-kaimu-raibe* (III:234) (– *kaima-kuoma* (681))
 34. *pastori-noorsand* (III:243) – *pastorin-planttu* (690)
 35. *poja-loikam* (III:276) – *pojan-hujoppi* (722)
 36. *matsi-tohlus* (III:277) – *moukan-turjake* (723)
 37. *poja-loikam* (III:299) – *pojan-roikale* (744)
 38. *hertsogi-hakatus* (III:350) – *herttuan-koltiainen* (793)
 39. *vanamehe-näss* (IV:117) – *äijän-käppyrä* (921)
 40. *poisi-klutt* (IV:222) – *pojan-nassikka* (1021)
 41. *matsi-mühakas* (IV:235) – *moukan möllikkä* (1035)

42. *vanamehe- ja eide-roistud* (IV:334) (– äijiä ja muijia (1128))

Ei-ihmiset, elolliset:

43. *koera-lõmmard* (I:178) – *koiran-kutale* (175)
44. *havi-purakas* (III:52) – *hauen-lotjake* (504)
45. *maidla-maimuke* (III:280) – *rantatörön ruikula* (726)
46. *lehma-kiibakas* (IV:268) – *lehmän-kanttura* (1066)

Ei-elolliset:

47. *luua-konts* (I:59) – *luudan-rohjake* (59)
48. *kase-jändrikud* (I:76) – *koivun-vänkkyrät* (76)
49. *kuuse-sabad* (I:76) – *kuusen-töröt* (76)
50. *kännu-pägarad* (I:96) – *kannon-känttyrät* (96)
51. *laua-köks* (I:107) – *pöydän-rähjä* (105)
52. *pilve-laam* (I:112) – *pilven-lonka* (111)
53. *tüve-mürakas* (I:95) – *rungon-järkäle* (95)
54. *tuisu-mült* (I:159) – *tuiskun-myräkkä* (156)
55. *kaabu-lott* (I:179)? – *hatun-reuhka* (176)
56. *maja-köks* (I:188) ? – *talon-rähjä* (184)
57. *falkoneti-volakas* (I:210) – *falconin-jötkäle* (205)
58. *laua-kökats* (I:264) – *pöydän-rähjä* (260)
59. *paadi-lohmakas* (II:70) – *avoveneen-rohjake* (329)
60. *männi-jändrikune* (II:83) (adj) – *männyn-vänkkyrää kasvava* (341)
61. *järve-lann* (II:83) – *järven-lampare* (341)
62. *torni-rohmakad* (II:163) – *tornin-möhkäleet* (419)
63. *kivikuuli-mürakas* (III:83) – *kivikuulan jötikkä* (534)
64. *viha-konts* (III:107) – *vihdan-rähjä* (557)
65. *ahju-kerep* (III:187) – *uunin-rötiskö* (635)
66. *lossi-laam* (III:223) – *linnan-lotjake* (670)
67. *peltsitükk* (IV:52) – *turkinreuhka* (859)
68. *talli-ubrik* (IV:57) – *tallin-rähjä* (863)
69. *maja-ubrik* (IV:69) – *pirtin-pöksä* (863)

Marja Leinonen. Adnominal Colorative Genitive Constructions in Finnish and Estonian. The paper looks at a descriptive (“colorative”) nominal construction found in both Finnish and Estonian, the syntactic dependency of which is reversed: an attributive genitive expresses the denotative meaning of the referent, and the syntactic main word provides it with a description. The description involves pejorative, hypocoristic or other evaluating nuances; the items in the heading, for example, mean ‘a small round girl’ and ‘a whippersnapper’. First, the Finnish studies are introduced; then examples collected for this paper are presented and compared to the constructions of Indo-European languages that show a similarity in syntax and semantics. In addition, a parallel descriptive verbal construction found in both Finnish and Estonian is introduced where the basic lexical meaning is expressed by an infinitive and the descriptive verb (sometimes called an ideophone) is in the finite form.

Keywords: Finnish, Estonian, adnominal genitive, dependency reversal, descriptive meaning